

Це не просто будівлі. Це три різні мови міста...

Наша сьогоднішня «прогулянка» буде незвичайною. Але перш ніж вирушити в дорогу, спробуймо відповісти на запитання: з чого починається подорож? Хтось скаже – з придбання квитків, хтось – із розроблення маршруту. І все ж матиме рацію той, хто зауважить, що подорож починається з відчуття – з ледь уловимого усвідомлення того, що поряд існує щось незвідане.

У житті кожної людини, схильної до відкриттів, рано чи пізно настає момент, коли вона починає мріяти про далекі краї, про незнайомі міста, подумки прокладаючи екзотичні маршрути. Проте одного разу приходиться інше розуміння: зовсім поряд, у межах власної країни, є безліч місць – з лісами й полями, горами й степами, містами великими й малими, одні з яких зберігають вікову історію, а інші лише починають її писати.

І тоді народжується нове бажання – побачити близьке, відкрити для себе те, що тривалий час залишалося непоміченим.

Саме в цей момент визріває рішення: їду. Куди? Коли? З ким? Лунає дзвінок друзям, узгоджується маршрут – і ось уже вокзал, поїзд «Інтерсіті», кілька годин у дорозі... І перед нами Полтава – місто камерне, спокійне, але, попри свою тисячолітню історію, і досі здатне дивувати.

Можна спланувати цю «прогулянку» на один-два дні. Але якщо виникне бажання затриматися довше, варто зазначити, що в місті є гідні бюджетні готелі, затишні кафе з хорошим меню та надійна служба таксі.

Ми обрали три будівлі – три візитівки, три точки на карті.

Перша – прибутковий будинок Перцовича («Замок Річарда»).

Друга – мавританський особняк Бахмутського.

Третя – будинок Варшавського.

Проте, як і раніше, наше завдання – не показати «все». Ця «прогулянка» про інше: обрані будівлі – це не про географію, це про три різні мови міста – мова фантазії, мова екзотики та мова порядку й розрахунку.

Саме асоціація та співзвучність назв – київського Замку Річарда та прибуткового будинку Перцовича («Замок Річарда») – значною мірою зумовили наш вибір на користь Полтави.

Але, за традицією, спершу – кілька фактів про місто.

Багато років тому – ні, багато століть тому – нинішня красуня Полтава, мов юнка, поступово чепурилася, перш ніж вийти у великий світ, де мала заявити про себе як про місто зі статусом великого культурного й освітнього центру України.

Сьогодні Полтава – географічний центр України та адміністративний центр області. Її вік перевищує 1100 років; точна дата заснування є предметом наукових дискусій. Водночас наявність у місті 37 закладів культури та мистецтва, зокрема 12 музеїв – державних, муніципальних і створених на громадських засадах, серед яких і Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського (один з найвідоміших, з унікальною архітектурою будівлі), – дає змогу кожному туристові організувати своє дозвілля в Полтаві, зробивши його інтелектуально насиченим, пізнавальним і, даруйте за прагматизм, недорогим.

Але повернімося до мети нашої віртуальної «подорожі» – назвімо її «Полтава поза очевидним». Ми не претендуємо, як, зрештою, і в кожній нашій «прогулянці», на статус путівника. Радше ми – певною мірою дослідники міської пам'яті, провідники в атмосферу того міста, тієї вулиці чи того будинку, про які розповідаємо.

У кожному місті – великому чи малому – є будинки, які привертають увагу. Сьогодні ці будинки нерідко не вписуються в довколишній простір, адже вони прийшли з чужої історії або з іншого часу.

Що відчуває турист, уперше опинившись на тихих вулицях Полтави? Передусім, що він потрапив до спокійного, камерного міста. Однак у цій тиші раптом починають звучати архітектурні інтонації.

Несподівано, мов середньовічна фантазія, постає силует прибуткового будинку Перцовича, більш відомого як «Замок Річарда». Інша локація – і вам здається, що ви опинилися на півдні Іспанії чи на узбережжі Північної Африки: перед вами мавританський особняк Бахмутського. А якщо ви прагнете доторкнутися до сторінок історії, за якими стоять упевненість і розрахунок міського життя, де поєднується строга, майже ділова архітектура, то вам до будинку Варшавського.

Це не просто три будівлі, не просто архітектура – це три способи розповісти про Полтаву мовою неоготичної фантазії, східної екзотики або мовою раціональної міської буржуазії. Спробуймо прислухатися до цієї розповіді, у якій місто говорить не лише про те, що було, а й про те, чого прагнули його мешканці.

Тиха міська вулиця Полтави – невеликі будинки – органічно переплітаються з новобудовами. І раптом перед нами постає силует будинку, настільки незвичайного, ніби ми переступили невидимий поріг і опинилися в іншій

епосі. Вулиця Юліана Матвійчука, будинок № 40, – той самий, що його полтавці називають «Замком Річарда».

Понад сто років ця перлина в намісті міста привертає увагу не лише туристів, а й самих мешканців – і не тільки своєю архітектурою, але й легендами.

У 1880 році (або, за іншими даними, у 1890-му) імперський присяжний повірений Петро Осипович Перцович замовив та фінансував будівництво в Полтаві сучасного прибуткового житлового будинку. Проект споруди, яка на той час могла стати однією з найвищих у місті, за одними відомостями, належав простому полтавському архітекторові, за іншими, – був розроблений архітектором Вітольдом Весселі, котрий згодом став міським архітектором Полтави.

Уже на етапі зведення будинок вирізнявся з-поміж звичного архітектурного середовища міста своїми вежами та асиметрією, а продуманість та увага до кожної деталі зробили його сучасним і зручним для життя. Квартири мали чіткий поділ простору: органічно розмежовувалися побутова та парадна частини; на верхніх поверхах були балкони з кованими перилами; усі приміщення мали виходи до внутрішніх коридорів, а анфіладне розташування кімнат парадної частини давало змогу об'єднувати їх в гармонійний ансамбль.

До 1890 року прибутковий будинок Перцовича став першим об'єктом подібного призначення у місті. Важливо зазначити, що саме його спорудження стало відправною точкою для появи цілої низки нових прибуткових будинків і невеликих готелів.

А з часом у «Замку Річарда», як і в багатьох подібних незвичайних будівлях, з'явилася власна історія. Якщо ми, навіть з погляду пересічного туриста, зведемо воєдино проєкт, конструктивні особливості та декор, то можемо

сміливо віднести прибутковий будинок до раннього романтичного модерну. Минуло майже 150 років, але будівля добре збереглася і, попри свій поважний вік, «Замок Річарда» залишається житловим будинком – так, старим, так, таким, що потребує реставрації, але й досі приваблює увагу туристів.

Спробуємо з'ясувати, що ж стало підставою для того, аби звичайний прибутковий будинок отримав таку таємничу назву.

Дехто вважає, що саме архітектурні особливості споруди, які нагадують середньовічні замки, її загальний силует, вежі та шпиль, що створюють атмосферу загадковості, і стали джерелом цієї назви.

Ви запитаете: «А де ж легенди й містика? Адже саме завдяки їм наш “герой” став одним з найцікавіших місць Полтави». Так, ви маєте рацію: чимало людей приїздять до Полтави, шукають подібні будівлі, щоб відчутти атмосферу таємничості, а піднявшись на верхні поверхи, побачити, як місто прокидається, ледь огорнуте ранковим туманом.

Містика й легенди... Ці поняття часто переплітаються з реальністю, щоразу обростаючи новими подробицями та яскравими барвами. Отже, початок ХХ століття. У прибутковому будинку з'являється новий мешканець – дещо загадковий, закутаний у плащ, який він ніколи не знімав. У його поведінці було щось дивне: він майже не виходив зі своєї кімнати, а до міста на закупи посилав слугу. Нового мешканця постояльці одразу охрестили чаклуном і чорнокнижником. З його появою в будинку почали відбуватися дивні речі – незрозумілі звуки, зокрема скрип підлоги, але найбільше лякали ворони, які зграями зліталися на дах будинку.

Час минав, і мешканці будинку поступово звикали до дивного незнайомця. Але одного тихого осіннього вечора, коли дім уже поринав у вечірню дрімоту, вони побачили слугу загадкового мешканця, який у поспіху вибіг з будинку в пошуках лікаря. Минуло небагато часу, і мешканці – з острахом,

але й із цікавістю – зайшли до кімнати таємничого постояльца і стали свідками моторошної, незбагненої сцени: на ліжку в страшних муках і передсмертних судамах страждав чоловік. Лікар, що невдовзі прибув, не зміг ані допомогти, ані полегшити його страждання. Так тривало доти, доки покоївка не відчинила вікна. У ту ж мить пролунав полегшене зітхання, і чоловік завмер у неприродній позі.

Так, це лише переказ, чутки, легенда. Але визирнімо на вулицю – і побачимо, як угорі щодня кружляє зграя ворон, немов притягнута чимось невидимим, утворюючи гігантську темну воронку.

Поціновувачі містики, не сумніваємося, вам буде цікаво.

Сьогодні «Замок Річарда» залишається житловим будинком, проте потребує дбайливого ставлення й уваги.

Подібні будинки-пам'ятки – це не лише частина міської забудови, це пам'ять про те, яким місто прагнуло бути. Проте час поступово стирає з його мапи

цей штрих – ще одну візитівку. «Замок» поволі перетворюється на всіма забутий і занедбаний старий дім.

Не змінюючи наших звичок, заходимо до найближчого кафе, замовляємо каву й ділимося враженнями.

І рушаємо далі: попереду – «Мавританія», особняк Бахмутського. Це вже зовсім інша мова міста – і за настроєм, і за походженням.

Ми на вулиці Пилипа Орлика, 15, – біля будинку, де змінюється простір і виникає відчуття, що ми вже не в Полтаві...

Ми ще не встигли поділитися враженнями від майже середньовічної історії «Замку», як раптом відчули: місто непомітно «зсунулося» кудись на південь. Перед нами – мавританський особняк Бахмутського. Ця будівля з її незвичними формами, декоративними елементами та легкими арками ніби не належить повністю ані місту, ані вулиці, на якій стоїть.

Особняк Бахмутського – витвір чийогось уявлення; він – з іншого клімату, з іншої культури, носій інших традицій.

Полтава – місто на зламі ХІХ–ХХ століть. Підрядник Наум Бахмутський для майбутнього особняка обрав стиль, який для Полтави був не просто рідкісним – він був екзотичним. Цей проєкт не можна вважати прямим наслідуванням східних зразків; радше це європейське бачення Сходу, навіяне враженнями або мріями про далекі краї.

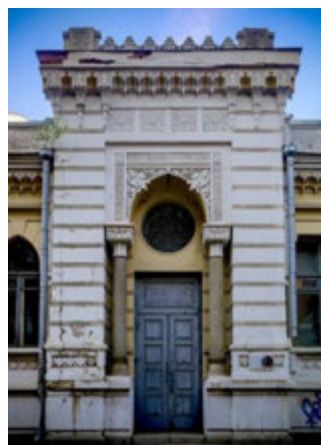
Дослідники припускають, що будинок був подарунком Бахмутського – чи то дружині Ізабеллі, чи, за іншими версіями, коханці. Саме завдяки «заощадженим» коштам, виділеним Бахмутському на будівництво Дворянського і Селянського банків, у міській архітектурі і з'явився цей «мавританський стиль».

До сьогодні немає достовірних даних про автора проєкту, хоча деякі дослідники, проводячи аналогію між караїмською кенасою в Києві та цим особняком, припускають, що автором міг бути Владислав Городецький.

Якщо придивитися до будинку уважніше, стає зрозуміло: він більше про настрої, ніж про функцію. У проєкті багато декоративності, прагнення здивувати – це вже не просто житло, це жест. Жест людини, яка хотіла привнести відчуття іншого світу, вийти за межі звичного, вирізнитися.

Дивлячись на такі будівлі, одразу відчуваєш: вони не вписуються в усталений ритм вулиці й міста – вони його порушують. І саме тому ми мимоволі сповільнюємо крок, увага загострюється, і вже неможливо пройти повз байдуже. Можна не знати ані дати спорудження, ані автора проєкту, ані імені власника, але неможливо не відчути, що перед тобою місце з «характером».

Це вже інша мова міста. Полтава, мов дівчина, обережно приміряє на себе чужу культуру, не копіюючи її, а переосмислюючи.

Переосмислює подальшу долю особняка і новий власник – полтавський підприємець і меценат Віктор Бажан.

У його планах, після проведення повної реконструкції будівлі, ключовою є ідея культурного наповнення:

- музей старовинних музичних інструментів, де передбачено експозицію артефактів, старих фотографій, а також колекційних роялів і скрипок;
- створення на базі особняка безкоштовних музичних шкіл для обдарованих дітей;
- відведення частини приміщень під музей міста.

А ми з вами продовжимо нашу віртуальну «прогулянку» Полтавою. Ми в самому центрі міста – на розі нинішніх вулиць Соборності та Європейської – і прямуємо до наступної пам'ятки. На нас чекає третя мова міста – мова міської впевненості, порядку й розрахунку, найзрозуміліша й водночас найстриманіша.

Ми підійшли до будівлі, відомої як будинок Варшавського, а дехто знає її як «Гранд-готель».

Сама споруда є зразком міської архітектури другої половини XIX – середини XX ст., у якій поєднано риси неоренесансу, класицизму та елементи модерну. Зовнішній декор будинку прикрашений фігурною цегляною кладкою; подекуди фасад має оздоблення під грубий камінь; виразні віконні прорізи доповнюють загальну композицію.

Першим власником і замовником будівлі був Абрам Варшавський, якого в місті називали «місцевим Рокфеллером». Зрештою, цей будинок і зводився як символ його заможності.

Багато туристів, та й самі полтавці, вживаючи назву «будинок Варшавського», часто мають на увазі не окрему споруду, а цілу забудову центральної частини міста, де Варшавський володів нерухомістю.

Чим є для нас будинок Варшавського? Експериментом, художнім висловлюванням? Ні, це вже відображення нової міської культури, культури,

у якій гармонійно поєднуються розрахунок, стабільність і ділова репутація. Рішення про спорудження таких будівель ухвалювали люди, для яких місто було не лише місцем життя, а й простором – простором рішень, інвестицій, праці.

Кожен із трьох будинків, які ми з вами відвідали, розповідає про Полтаву не менше, ніж інші, більш яскраві споруди. Але саме такі будинки формують основу міського середовища.

Перший будинок був мрією, другий – враженням, а третій – прагматичною реальністю: спокійною, раціональною та сталою.

Полтава, як і будь-яке місто, розкриває себе не через дати й події – вона відкривається через бажання людей, які її творили, мріяли, надихалися, розраховували і просто жили. Гуляючи Полтавою, важливо не лише дивитися, важливо прислухатися, адже місто говорить, і часом – одразу кількома мовами.

Ось і завершилася наша з вами чергова «прогулянка». Ми завітали до найближчого кафе, де за філіжанкою ароматної полтавської кави поділилися враженнями й сказали одне одному: «До нових зустрічей!»

Джерела

Будинок Перцовича: Чим відомий Замок Річарда в Полтаві? *Сіверщина*. URL: <https://siver.com.ua/budinok-percovicha-chim-vidomii-zamok-richarda-v-poltavi>.

Злепко Ю. Замок Річарда. Містика та легенди з Полтави. *Artefact*. 11.11.2017. URL: <https://artefact.org.ua/cities/zamok-richarda-mistika-ta-legendi-z-poltavi.html>.

Мистическая Полтава – «Замок Ричарда» Доходный дом П.А. Перцовича. *La Wedding*. URL: <http://lawedding.in.ua/firms/poltava/companies/5206.html>.

Особняк підрядника Бахмутського, 1906. *SavePoltava*. URL: <https://savepoltava.city/osobnyak-pidryadnyka-bahmutskogo-1906/>.

Полтава яку ми втрачаємо: Будинок Перцовича («Замок Річарда»). *Останній bastion*. 16.02.2018. URL: https://bastion.tv/poltava-yaku-mi-vtrachayemo-budinok-percovicha-zamok-richarda_n31753.

Полтавський «мавританський особняк» отримає нове життя. *IPT. Корисне телебачення*. 29.05.2024. URL: <https://irt.pl.ua/news/35262/>.

Чайковська А. Співвласників особняка Перцовича у Полтаві хочуть зобов'язати зберегти пам'ятку. *Зміст*. 16.04.2025. URL:

<https://zmist.pl.ua/news/spivvlasnykiv-osobnyaka-perczovycha-u-poltavi-hochut-zobovyazaty-zberegty-pamyatku>.

Шаповал К. Елементи мавританської архітектури у Полтаві: п'ять фактів про будинок Бахмутського. *Суспільне.Полтава*. 29.05.2021. URL: <https://suspilne.media/poltava/133766-elementi-mavritanskoj-arhitekturi-u-poltavi-pat-faktiv-pro-budinok-bahmutskogo/>.

Володимир Мещєряков

*провідний науковий
співробітник сектору освітньої роботи
Музею історії Десятинної церкви*

Тетяна Мещєрякова

*провідна лекторка сектору освітньої роботи
Музею історії Десятинної церкви*